

УДК 124.4 – 053.6

Леся Литвинчук,
доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник,
Національна академія державної прикордонної
служби України ім. Б. Хмельницького,
м. Хмельницький, Україна.
Ілона Рашковська,
кандидат психологічних наук,
Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова,
м. Київ, Україна.

ІДЕАЛ ЯК ВЗІРЕЦЬ ДЛЯ НАСЛІДУВАННЯ І ЙОГО РОЛЬ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

В статті розкривається актуальне питання ролі ідеалу як взірця для наслідування підлітком, в процесі навчання у ЗВО. В дослідженні було використано системний підхід для виявлення провідних ідеалів осіб, підліткового віку як спосіб бачення світу. Встановлено, що в основі ідеальних уявлень підлітків про себе лежать 5 головних образів: ідеал розкнутості, успішності, романтичності, безпеки та самотності. Обґрунтовано розрізнення двох основних аспектів дослідження природи «ідеал» та «ідеальне». Здійснено аналіз базових образів, на основі яких формується ідеальне «Я» в житті особи, підліткового віку, що навчається в ЗВО. Окреслено проблему спілкування в підлітковому віці, що займає важливе місце в системі засобів, які впливають на розвиток властивостей особистості, і «Я» концепції зокрема.

Одне із ключових завдань дослідження – знаходження базових ідеальних образів, які формують різноманіття ідеальних оцінок підлітків. В експериментальному дослідженні представлено процедуру факторного аналізу. Для визначення кількості факторів використовувався метод паралельної факторизації набору згенерованих випадкових даних.

Визначено закономірність розвитку ідеального «Я», а саме: наявність ідеалу, тобто конкретної людини, або узагальненого інтегрованого образу, як взірця для наслідування. Наголошено, що багатоплановість проблем, пов'язаних з формуванням уявлення про «ідеальне», передбачає взаємообумовленість різних аспектів цього процесу, цілісний підхід до проблеми. Встановлено, що визначальними у формуванні ідеальних образів «Я» підлітка є риси прихильності та самоконтролю.

Ключові слова: ідеал, підліток, взірець, наслідування, смисложиттєві переживання, образ «Я», студент, успішність, експеримент, світогляд.

Lesya Lytvynchuk,
doctor of psychological sciences, senior researcher,
The National Academy of the State Border Guard
Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi,
Khmelnitsky, Ukraine.
Iлона Rashkovska,
PhD of Psychological,
Associate Professor of the Department of Practical Psychology,
National Pedagogical University MP Drahomanov,
Kiev, Ukraine

IDEAL AS STANDARD FOR INHERITANCE IT'S ROLE IN THE PROCESS OF STUDIES IN HIGHER SCHOOL

In the article the pressing question of role of ideal opens up as a standard for an inheritance a teenager, in the process of studies in higher school. In research approach of the systems was used for the exposure of leading ideals of persons, teens as a method of vision of the world. Authors are sure that multiplaneness of the problems related to forming

of idea about "ideal" envisages the interconditionality of different aspects of this process, integral approach to the problem.

Distinction at least of two basic aspects of research of nature is reasonable "ideal" and "ideality". Actual is a question of the detailed analysis of base characters, on the basis of that ideal "I" is formed in life of person, teens that studies in higher school. It is set that in basis of ideal presentations of teenagers about itself 5 main characters: ideal of relaxed, success, romanticism, safety and loneliness.

It becomes firmly established that the lines of favour and self-control appeared in forming of ideal characters of "I" of teenager qualificatory. In particular, than more developed for a teenager such line as favour, the less than in ideal "I" the represented ideal of romanticism. Than anymore the self-control developed for a teenager, the anymore he aims in ideal "I" to be relaxed aspiring to the lines that conflict with self-control. The developed self-control promotes also absence in ideal "I" of ideal of success and loneliness.

In addition, on forming of ideal of romanticism a presence influences in "I" real such lines as passivity, slowness, diffidence, responsibility and indecision. The ideal of loneliness is partly conditioned by an excessive carefulness and mistrust of teenager in relations process of studies in higher school. The ideal of self-affirmation appears for teenagers that in real "I" distinguished the lines of enthusiasm and patience. And finally, the ideal of relaxed closely constrained with such line of "I" of the real teenager as a quick temper.

Key words: inheritance a teenager, studies in higher school, method of vision of the world, ideal of relaxed, success, romanticism, safety, loneliness.

Вступ. Перед наукою сьогодні стоїть ряд складних проблем, що пов'язані з вивченням особливостей розвитку особистості в умовах соціальної, політичної, економічної нестабільності. Підлітки є однією з найменш захищених вікових категорій нашого суспільства, тому процес соціальної адаптації у цієї категорії учнів відбувається найбільш складно. Перед підлітком стоїть безліч проблем, пов'язаних з його самовизначенням, самореалізацією, психічним здоров'ям, які позначаються зокрема і на ідеальному «Я». Значуще місце у філософії та психології, завжди займало питання існування й розвитку ідеального «Я» та «ідеалу» взагалі. Це, насамперед, пов'язано з питанням формування світогляду людини. Саме «ідеальне» є суттєвою характеристикою свідомості, духовної діяльності, творчої активності соціального суб'єкта (Буравльова, 2011; Рубінштейн, 2017; Олпорт, 2017; Усманова, 2016). Розробка проблеми «ідеального» тісно пов'язана з вирішенням першочергових завдань етики, філософії, психології. Вона також має велике практичне значення, особливо зараз, коли в нашій країні актуальними є проблеми розвитку духовності та формування людини з високими моральними принципами та ідеалами, творчим підходом до справи, активною життєвою позицією у навчанні.

Між тим, як у філософській, педагогічній, так і у психологічній літературі поки ще не надано належної уваги розкриттю питань становлення ідеалів. Докладний аналіз базових образів, на основі яких формується ідеальне «Я» в житті особи, підліткового віку і визначив актуальність даного дослідження.

Мета та завдання статті. Мета статті - пошук нових шляхів інтеграції філософської, педагогічної та психологічної думки щодо формування певних способів бачення світу особою, підліткового віку через вивчення та дослідження провідних ідеалів та спробувати дати їх системний виклад.

Результати теоретичного дослідження. В силу специфіки вікового розвитку підліток, як субкультурний суб'єкт, вдається до рефлексії над кардинальними проблемами людського буття, намагається в своїх ідеальних уявленнях представити "образ власного Я", сконструйований із внутрішніх переживань, оцінок та ін. У даному дослідженні було використано системний підхід для виявлення провідних ідеалів осіб, підліткового віку як способів бачення світу. Вагоме місце в дослідженні орієнтирів та ідеалів особистості надавали в своїх дослідженнях представники диспозиційного напрямку в теорії

особистості (Пономарьов, 2016; Соколов, 2003). Зокрема, Г.Олпорт зазначав, що лише в певному віці підростаюча особистість починає замислюватися над своїм ідеальним «Я». Адже в дитинстві особистість може думати тільки про себе, і думки, якою вона хоче бути, якою повинна стати, її ще не турбують. На відміну від дитини молодшого віку, підліток вже починає замислюватись над своїми ідеалами, прагне усвідомити своє ідеальне «Я». Основною проблемою підлітка вчений вважає вибір майбутньої професії та інших життєвих цінностей.

В своїх дослідженнях Г. Олпорт стверджує, що власна автономія є кроком вперед порівняно з простим «підтриманням існування» людини і вводить таке поняття як «особистісна функціональна автономія». Особистісну автономію автор ставить в один ряд з особистісними цінностями, настановами, намірами людини, які забезпечують стабільність у прагненні людини відповідати своєму внутрішньому «Я», зокрема «Я» ідеальному. Г. Олпорт наполягав на тому, що доросла особистість має досить стабільний набір цінностей, ідеалів, які складають основу її життя. При цьому вчений підкреслював, що ідеальне «Я» відіграє центральну роль у розвитку особистості. Автор також зазначав, що кожна зріла особистість має у структурі власного «Я» реальне «Я», тобто вмє оцінювати свої думки, погляди, поведінку. Але її прагнення завжди будуть спрямовані у бік ідеального «Я», тобто людина завжди знає якою вона хоче бути, чим буде займатися, та що їй для цього треба робити (Усманова, 2016).

Постало завдання знайти ті базові ідеальні образи, які формують різноманіття ідеальних оцінок підлітків. Для досягнення поставленої мети в експериментальному дослідженні підлітків, в процесі навчання в ЗВО ми застосували процедуру факторного аналізу. Для визначення кількості

факторів використовувався метод паралельної факторизації набору згенерованих випадкових даних.

Паралельна факторизація проводиться на випадкових даних, розподілення яких має такі ж характеристики, що й реальні дані. Зазвичай власні значення факторів, що отримані на випадкових даних, є майже прямою лінією, а те місце, де ця лінія перехрещується з лінією власних значень факторів за реальними даними, позначає необхідну кількість факторів для виділення (Humphreys, n.d).

З соціально-педагогічної та психологічної точки зору необхідна конкретика, які саме базові образи є основними, на основі яких формується ідеальне «Я» та бачення світу сучасним підлітком. В процесі дослідження було виділено п'ять базових образів, на основі яких формується ідеальне «Я» підлітка. Встановлено, що в основі ідеальних уявлень підлітків про себе лежать 5 головних образів: ідеал розкутості, успішності, романтичності, безпеки та самотності. На основі нашого дослідження було визначено закономірність розвитку ідеального «Я», а саме: для розвитку ідеального «Я» особи підліткового віку важлива обов'язкова наявність ідеалу, тобто конкретної людини, або узагальненого інтегрованого образу, як взірця для наслідування.

Методи та результати емпіричного дослідження. Для досягнення поставленої мети в експериментальному дослідженні ідеалу підлітків, що навчаються у ЗВО ми застосували процедуру факторного аналізу. Для визначення кількості факторів використовувався метод паралельної факторизації набору згенерованих випадкових даних.

Паралельна факторизація проводиться на випадкових даних, розподілення яких має такі ж характеристики, що й реальні дані.

Зазвичай власні значення факторів, що отримані на випадкових даних, є майже прямою лінією, а те місце, де ця лінія перехрещується з лінією власних значень

факторів за реальними даними, позначає необхідну кількість факторів для виділення (Humphreys, n.d).

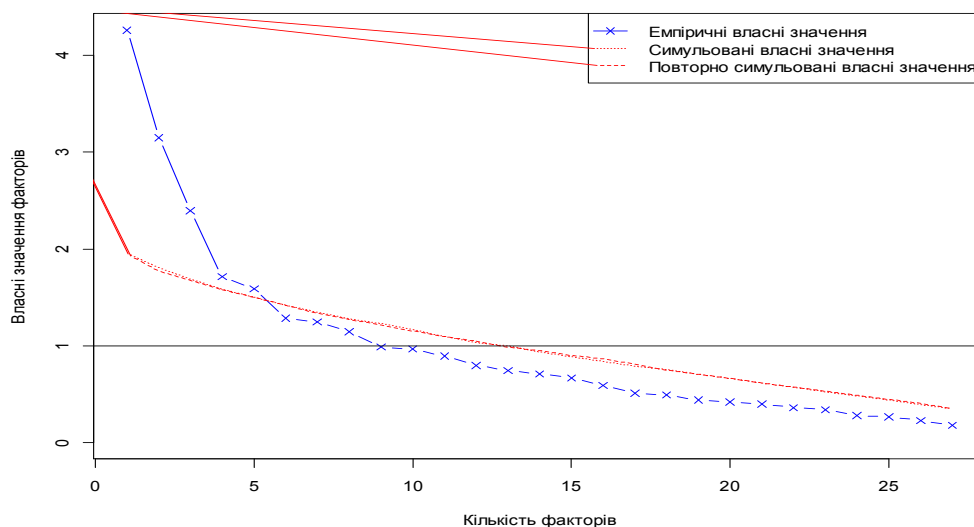

Рис. 1 Паралельна факторизація випадкових даних осіб, підліткового віку

Згідно методу паралельної факторизації, оптимальною кількістю факторів є 5 факторів.

Таблиця 1. Факторні навантаження за методом принципів компонент з варімакс обертанням

Таблиця 1.

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5
Нервовість	0,81	0,02	0,26	-0,06	-0,07
Запальність	0,75	0,02	0,19	-0,01	-0,07
Примхливість	0,72	-0,21	-0,06	-0,17	0,19
Пасивність	0,54	0,06	0,23	-0,05	0,45
Розумний	-0,53	0,47	0,01	0,06	-0,03
Впертість	0,33	0,26	-0,15	-0,14	-0,02
Здібний	-0,02	0,78	0,10	0,02	0,03
Впевнений	0,09	0,69	-0,27	-0,02	0,48
Авторитет	0,16	0,66	-0,05	0,40	-0,16
Вродливий	0,07	0,63	0,10	0,19	-0,15
Характер	-0,37	0,50	0,23	0,04	0,23
Здоровий	-0,24	0,41	-0,05	-0,12	0,11
Сором'язливість	0,19	0,01	0,74	-0,08	0,07
Нерішучість	0,39	-0,15	0,59	-0,09	0,08
Повільність	0,42	0,01	0,59	-0,10	0,05
Захоплюваність	-0,24	0,16	0,56	0,31	0,02
Поступливість	0,12	0,00	0,52	0,40	0,18
Енергійність	0,15	0,06	-0,14	0,74	-0,08
Обережність	-0,21	0,04	0,21	0,60	0,27
Відповідальність	-0,23	0,07	0,05	0,58	0,02
Життєрадісність	-0,26	0,01	0,09	0,52	0,07
Сміливість	0,06	0,12	-0,35	0,50	0,27

Недовірливість	0,17	-0,01	0,05	0,05	0,71
Безтурботність	0,08	0,00	0,08	0,09	0,70
Терплячість	-0,24	-0,10	0,38	0,09	0,50
Холодність	0,40	0,01	-0,12	-0,30	0,40
Ентузіазм	-0,08	0,14	0,01	0,10	0,20
Totl.disp	0,13	0,10	0,09	0,09	0,07

Перший фактор (18,3) включає такі змінні: нервовість (0,81), запальність (0,75), примхливість (0,72), пасивність (0,54) та розумний (-0,53). Враховуючи індивідуальні особливості підлітків, даний фактор ми назвали «ідеал розкутості підлітка у спілкуванні».

Проблема спілкування в підлітковому віці займає важливе місце в системі засобів, які впливають на розвиток властивостей особистості, і «Я» концепції зокрема. Залежно від успішності у спілкуванні, правил спілкування у референтній групі, досвіду, який підліток отримує в процесі спілкування ідеальний образ «Я» наповнюються тими чи іншими якостями. Оскільки в підлітків самосвідомість ще сформована не в повній мірі, самоконтроль не завжди здійснюється не тільки у внутрішньому плані, але і в зовнішній поведінці, спілкування часто характеризується невірноваженістю, домінуванням процесу збудження, безконтрольністю, частими змінами настрою, що відображено в даному факторі у таких змінних як нервовість, запальність, примхливість. Крім того, в умовах недостатнього самоконтролю свідомості, підліток діє під впливом емоційних станів, не надаючи належної уваги розумовим аспектам.

Виходячи із означеного вище, при формуванні «Я» ідеального важливо звернути увагу на розвиток механізмів саморегуляції та самоконтролю поведінки, емоцій, думок підлітків, що допоможе збалансувати процеси збудження та гальмування, розвинути стриманість, витримку, самоконтроль, врівноваженість.

Наступний фактор (11,2) включає наступні змінні: здібний (0,78), впевнений (0,69), авторитетний (0,66), вродливий (0,63), позитивна оцінка характеру (0,50), здоровий (0,41), розум (0,47). Даний фактор ми назвали «ідеал успішності підлітка», що передбачає, насамперед, наявність авторитету підлітка в соціумі.

Головним критерієм соціалізованості особистості підлітка виступає не ступінь його конформізму та вміння пристосуватися до обставин, а ступінь незалежності, упевненості, самостійності, авторитетності, ініціативності. В даному факторі це відображено у змінних авторитетний, впевнений. Крім того, успішність процесу соціалізації підлітка відкриває можливість для задоволення його потреби в самореалізації, що в ідеальному «Я» підлітка відображено у таких характеристиках як дрібності, врода, здоров'я, розум, характер.

Третій фактор (10,5) включає до свого складу наступні якості: сором'язливість (0,74), нерішучість (0,59), повільність (0,59), захоплюваність (0,56), поступливість (0,52). Цей фактор включає одночасно й нерішучість й поступливість, повільність та захоплюваність. З урахуванням підліткової культури, цей фактор можна ми назвали «ідеалом романтичного образу».

До складу четвертого фактору (9,9) входять наступні змінні: обережність (0,60), відповідальність (0,58), життєрадісність (0,52), сміливість (0,50), авторитет (0,40), поступливість (0,40), впевненість (0,49). Даний фактор ми назвали ідеалом самоствердження.

Самоствердження у підлітків тісно пов'язано з потребою бути самоцінним, визнаним, незалежним, що виражається у змінних «сміливість», «впевненість» та «авторитет». "Показати" себе, стати предметом уваги інших; відстояти особистісну гідність; досягнути переваг; мати владу над собою та іншими; набути впевненості у собі дозволяє підлітку реалізувати потребу у самоствердженні, забезпечують психологічний комфорт.

П'ятий фактор (8,9) містить наступні змінні: недовірливість (0,71), безтурботність (0,70), холодність (0,40), терплячість (0,50), пасивність (0,45). На нашу думку, ще фактор ідеалу самотності.

Обговорення. Підліток легко ідеалізує оточуючих людей і так само легко в них розчаровується, йому властиві гострі моральні переживання. В нашому дослідженні це виражається у рисах недовірливості, холодності. Стан розчарування призводить підлітка до самотності.

Таким чином, самотність, що виражається у "відокремленості" від інших передбачає рольове самовизначення підлітка.

У статті було обґрунтовано розрізнення щонайменше двох основних аспектів дослідження природи «ідеал» та «ідеальне». Перший полягає у визначенні сутності «ідеального» як явища гносеологічного та онтологічного. В цьому напрямі феномен «ідеальне» повинен вивчатися не лише в гносеологічному плані. Даний феномен може й повинен обґрунтовуватися й на науковому рівні на основі провідних матеріалістичних детермінант. Другий напрям дослідження процесу розвитку «ідеального» має в своїй основі питання, які пов'язані з формуваннями функцій суспільної свідомості, культурно-духовних цінностей. Актуальним є питання докладного аналізу базових образів, на основі яких формується ідеальне «Я» в житті особи, підліткового

віку, що навчається в ВНЗ. Встановлено, що в основі ідеальних уявлень підлітків про себе лежать 5 головних образів: ідеал розкутості, успішності, романтичності, безпеки та самотності.

Ідеал розкутості у спілкуванні поєднує у собі такі риси як запальність, нервовість, примхливість, пасивність, заперечення важливості інтелектуального розвитку. Як правило до формування такого базового образу ідеального «Я» призводить негативне протиставлення іншим та відчайдушність у реальному житті підлітка, що навчається в ВНЗ. Крім того, даний образ ідеального «Я» тісно пов'язаний із нехтуванням традиціями, соціальністю, зрілістю та соціальною культурою.

Ідеал успішності підлітка зумовлений наявністю в «Я» ідеальному здібностей, впевненості, авторитетності, вроди, позитивних рис характеру, стану здоров'я та інтелектуального розвитку. Образ успішної людини в ідеальному «Я» пов'язаний з досяганнями дитини, наявності соціальної влади та конформізму.

Ідеал романтичності містить у собі риси сором'язливості, нерішучості, затоплюваності, повільності, поступливості. Формування даного образу обумовлено переживанням підлітком тривожних станів. Серед цінностей ідеал романтичності пов'язаний із повагою до традицій, соціальною культурою та нехтування соціальною владою.

На формування ідеалу самоствердження в структурі ідеального «Я» впливає наявність у підлітка таких цінностей як: безпека, насолодження, соціальна влада, конформізм, підтримка традицій, соціальність. До складу даного образу входять наступні риси: життєрадісність, відповідальність, обережність, сміливість, авторитетність, поступливість та впевненість. Як і у випадку з ідеалом розкутості на формування ідеалу самоствердження

впливає негативне протистояння підлітка соціуму у реальному навчанні в ЗВО.

Ідеал самотності базується на рисах, що пов'язані з недовірою, безтурботністю, холодністю, терплячістю та пасивністю. Його поява часто пов'язана з переживанням підлітком тривожних станів і обумовлена наявністю конформізму.

Висновки. Визначальними у формуванні ідеальних образів «Я» підлітка виявилися риси прихильності та самоконтролю. Зокрема, чим розвиненіша в підлітка така риса як прихильність, тим менше в ідеальному «Я» відображений ідеал романтичності. Чим більше розвинений у підлітка самоконтроль, тим більше він прагне в ідеальному «Я» бути розкутим прагнучи до рис, що суперечать самоконтролю. Розвинений самоконтроль сприяє також відсутності в ідеальному «Я» ідеалу успішності та самотності.

Крім того, на формування ідеалу романтичності впливає наявність у «Я» реальному таких рис як пасивність, повільність, сором'язливість, відповідальність та нерішучість. Ідеал самотності частково обумовлений надмірною обережністю та недовірою підлітка у стосунках процесі навчання в ЗВО. Ідеал самоствердження з'являється у підлітків, які в реальному «Я» виокремили риси ентузіазму та терплячості. І нарешті, ідеал розкутості тісно пов'язаний із такою рисою «Я» реального підлітка як запальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буравлева Н.А. Ценностные ориентации студентов. *Вестник Томского государственного педагогического университета*. 2011. № 6.
2. Кант И. Критика способности суждения. М. : Мультимедийное издательство Стрельбицкого, 2018. 407 с.
3. Пономарёв П.А. Ценностные ориентации студентов. *Актуальные*

проблемы истории, теории и технологии социальной работы. 2016. С. 89-92.

4. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды. Litres, 2017. 508 с.
5. Підлітковий вік: світоглядна криза, або між дитинством та дорослістю (філософсько-антропологічне есе). *Наукові записки Тернопільського держ.пед.ун-ту. Серія: Філософія, економіка*. № 4, 2000. С. 38-40.
6. Рубинштейн М. О смысле жизни. *Труды по философии ценности, теории образования и университетскому вопросу*. Litres, 2017. Т. 1. 254.
7. Соколов А.В., Щербакова И.О. Ценностные ориентации постсоветского гуманитарного студенчества. *Социологические исследования*. 2003. №1. С. 115-123.
8. Усманова Т.Х. Инновационный менеджмент как инструмент развития человеческого капитала и повышения качества жизни. *МИР (Модернизация. Инновации. Развитие)*. 2016. Т. 7. №. 3 (27).
9. Федосова И.В. Формирование ценностных ориентаций младших школьников. *Начальная школа*. 2017. № 6. С. 17-20.
10. Humphreys L. An investigation of the parallel analysis criterion for determining the number of common factors. *Multivariate Behavioral Research*.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

1. Буравлева, Н.А. (2011). Ценностные ориентации студентов. *Вестник Томского государственного педагогического университета*, 6.
2. Кант, И. (2018). Критика способности суждения. : Мультимедийное издательство Стрельбицкого.
3. Пономарёв, П.А. & Шеденко, Е.Н. (2016). Ценностные ориентации студентов. *Актуальные проблемы истории, теории и технологии социальной работы*, 1, 89-92.

4. Олпорт, Г. (2017). Становление личности. *Избранные труды*. : Litres.
5. Ав. н. (2000). Підлітковий вік: світоглядна криза, або між дитинством та дорослістю (філософсько-антропологічне есе). *Наукові записки Тернопільського держ.пед.ун-ту. Серія: Філософія, економіка*, 4, 38-40.
6. Рубинштейн, М. (2017). О смысле жизни. *Труды по философии ценности, теории образования и университетскому вопросу* (Т. 1). : Litres.
7. Соколов, А.В. & Щербакова, И.О. (2003). Ценностные ориентации постсоветского гуманитарного студенчества. *Социологические исследования*, 1, 115-123.
8. Усманова, Т.Х. (2016). Инновационный менеджмент как инструмент развития человеческого капитала и повышения качества жизни. *МИР (Модернизация. Инновации. Развитие)*, 3 (27).
9. Федосова, И.В. (2017). Формирование ценностных ориентаций младших школьников. *Начальная школа*, 6, 17-20.
10. Humphreys, L. & Montanelli, R. An investigation of the parallel analysis criterion for determining the number of common factors. *Multivariate Behavioral Research*.